

Срђан Радовић

Етнографски институт САНУ, Београд
srdjan@europe.com

Политике и контраполитике идентитета и простора: случајеви са београдских улица након 2000. године¹

Са политичким преокретом 2000. године у Србији отпочео је истовремено и процес идеолошког преобликовања јавних простора. Међу најпроминентнијим видовима оваквог деловања је именовање или преименовање урбаног простора, првенствено улица и тргова, те бављење постојећим споменицима и меморијалима, као и градња и планирање нових. Овакви су случајеви посебно били уочљиви у Београду. Њима су се у неколико наврата супротставиле одређене политичке партије, те неполитичке групе које су организовале уличне акције 'против-именовања' београдских улица, те кампање против новопланираних јавних споменика. Односи моћи и идентитетске политике у овим случајевима биће коментарисани у овом раду. Пропратиће се праксе неколико уметничких и политичких скупина које су спровеле акције и перформансе незваничног преименовања улица, или су пак дискутовале и противиле се подизању новопредложених споменика. (Пре)именовањем одређених градских простора, хегемонске политичке коалиције покушавају да конституишу сигнификантна симболичка места, док, са друге стране, опозиционе противакције покушавају да преузму та иста места и да их реинтерпретирају. У овом ће се раду покушати да прикажу и анализирају поједине идеолошке политике и званични дискурси сећања, те поједине уметничке и политичке кон-

Кључне речи:

идентитет, култура сећања, називи улица, споменици, Београд

¹ Овај рад је резултат истраживања на пројекту бр. 177026: *Културно наслеђе и идентитет*, који у целости финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

траполитике и опозиционе праксе алтернативне комеморације.²

Увод

Крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века Србија је углавном била ван главног тока историјских и политичких дешавања која су карактерисала остале постсоцијалистичке земље и већину постјугословенских држава: ратови у којима је и Србија учествовала одлагали су транзицију и укључивање у новедефинисане политичке и економске оквире у Европи. Одлазак ауторитарних власти 2000. године омогућио је укључивање земље у тзв. глобални „историјски ток“, но оваква окасна транзиција је показивала неизбежне специфичности које су, могуће, биле израженије него у другим постсоцијалистичким државама. Новоуспостављени преовлађујући јавни наративи (а који су у сталном процесу модификовања) о нацији, њеној прошлости и будућности нису направили одлучујући раскид са националистичком реториком и политиком из деведесетих година 20. века, на начин на који је то уинила већина тзв. транзиционих земаља, начинивши раскид са непосредном социјалистичком прошлошћу. Наместо тога, фокус критике јавности углавном је усмерен на социјалистичку еру пре доласка Слободана Милошевића на власт. Могло би се рећи да је одговорност значајних делова актуелне „хегемонске коалиције“ (да се послужимо Грамшијевским термином) за суноврат и пропале ратне циљеве из деведесетих година узроковала циљано скретање пажње јавности на доба социјализма и његову општу осуду, а са циљем заобилажења питања одговорности за рецентне ратове. Наоко значајна промена националног имагинарија, самопредстављања и јавних дискурса, који иако упаковани у „роевропску“ форму и даље носе доста националистичких сентимената, праћена је и сушинском променом јавног сећања на догађаје из 20. века. Као и у многим другим посткомунистичким земљама, сећање на Други светски рат и социјализам доживело је најзначајније измене. Са друге стране, пак, стратегија јавне амнезије, заједно са парцијалном амнестијом, доминатна је по питању последњих ратова у бившој Југославији. Деложација искуства Југославије, а посебно компонентни које се односе на мултиетничност, социјализам и антифашизам, из савремене националне митологије постала је једна од битних карактеристика идентитетских политика.

Током прве деценије 21. века наставио се ранији тренд реконфигурације јавног сећања на Други светски рат и пораће, и памћења социјалистичког периода у бившој Југославији. Долази до опсежног процеса ревизије историје Другог светског рата и стварања културе памћења Југославије и комунизма који обухватају медијски дискурс, образовне програме, службене наративе и политику, и др. Овај је процес такође

обухватио и менаџмент памћења у јавном простору, и то пре свега по питању споменика, меморијала и музеја створених у прошлом веку, као и у случају урбане комеморативне топонимије и називља. Долази до уништавања или маргинализације и запостављања непожељне споменичке баштине, те брисања назива или преименовања појединих улица, установа и слично, уз покушаје реификације нове владајуће културе сећања. Овај континуирани и свеобухватни талас редефинисања сећања у јавном простору, иако у доброј мери тих и без отворене револуционарне прокламације, наилази на одређено противљење, које најчешће извире из академских и уметничких кругова, а каткад долази од стране политичких група. Наравно, конкурентски наративи и комеморативна култура и даље опстају, али они немају велику дискурсивну моћ и утицај с обзиром на удаљеност од центара политичке моћи. Међутим, имајући у виду да домаћа историографска заједница није јединствена по питању евалуације националне историје 20. века, те да су медији отворенији за домаће и стране историјске наративе који могу противречити настајућим службеним погледима на нацију и национално памћење, доминантни кругови, не само у нашој земљи, налазе се у позицији да имају тек парцијални монопол, углавном у оквиру образовног система, те политичког дискурса. У условима постојања конкурентских концепата идентитета и подразумевајућих политика сећања у релативно отвореном и демократском друштву, усред глобализације на европском континенту, једна од битних стратегија идеолошке контроле постаје политичка концептуализација простора.

Кетрин Вердери (Katherine Verdery) тврди да се политичка и друштвена моћ потврђују путем истовремене контроле и историје и простора, односно *крајобраза* (из Light et al. 2002, 136), са циљем установљавања пожељне политичке или националне свести међу становништвом. Идеолошки обликован простор, са својом комуникационом моћи и дискурсивним потенцијалом, постаје активни учесник у стварању и перцепцији друштвене стварности, трансформишући историју у „природни поредак ствари“, истовремено скривајући њен индуктивни и вештачки карактер (Azarya 1997, 481). Због свог физичког и видљивог карактера, и природни и изграђени простори колоквијално се сматрају мање привременим и мање културно обликованим у односу на друге елементе културе (иако то у крајњој инстанци нису), истовремено одајући утисак солидности, аутентичности и дуготрајности. Како наводе Ји Фу Туан (Tuan 1977) и Марк Оже (Ožе 2005), политике места и простора покушавају преобликовати што је могуће већи простор у место (тј. У простор који се читује на нивоу идентитета), а јавне политике простора стварају идеолошки чврсто контролисане јавне просторе, односно антрополошка места (за разлику од неместа, односно простора који нису снажно повезани са колективним идентитетима и дељеним вредностима), и то путем изградње, именовања, физичког обликовања, организованог друштвеног понашања итд. Урбана антропологија и културна географија сматрају да националне државе и велики историјски наративи, иако нису искуствено директно доступни грађанима, стварају осећај културне интимности код људи путем њиховог читавања у различита места. У савременом добу, може се рећи да националне државе имају чвршћу контролу

над конструкцијом простора него над осталим јавним доменима и дискурсима који су подложнији спољним утицајима у периоду глобализације и транскултурализма, иако се мора приметити да несметан монопол националне државе по питању јавне меморијализације, како је то раније приметио нпр. Анри Лефевр (Henry Lefebvre), није више монолитан и јак као што је некада био. Овакве политике простора и места, заједно са културом сећања, условљавају постепено стварање идеолошког менаџмента места и социокултурни инжењеринг националног идентитета у транзицијској Србији, што је посебно приметно по питању реконфигурације историјског наслеђа 20. века. Овакве идеолошке интервенције у антрополошким местима, *архитектури* и градском тексту обично подразумевају двоструки комплементарни процес, како га је описао израелски географ Маоз Азарјаху (Maoz Azaryahu). Најпре, то је декомеморација (одстрањивање културне или политичке вредности или симбола из одређеног места), коју прати комеморација, односно уписивање нове вредности у раније декомеморисано место, односно простор (Azaryahu 1986, 581).

Када је у питању култура сећања друге половине 20. века у Србији, политике простора су последњих година показивале преовлађујуће декомеморативни тренд: долази до маргинализације или уништавања, спонтаног или организованог, спомен-места из Другог светског рата и оних повезаних са комунистичким покретом, до масовног преименовања градског називља које је повезано са поменутом епохом или несрпским особама или појмовима, до маргинализације или укидања евокативних ритуала на јавним местима, и слично. Овакве политике сећања у Србији понекад себи прибављају легитимизацију, повезујући се са све присутнијом транснационалном културом сећања на ратну и поратну епоху, док је истовремено искривљавају и мистификују у локалном контексту и за локалну (политичку) употребу.³ На тај начин, а под сталним утицајем националних и глобалних политика сећања и простора и места, овдашње елите већински покушавају да најчешће игноришу скорашњу прошлост (ратове у бившој Југославији), фокусирајући се истовремено на наративе и имагинариј из старијих историјских периода, чиме спроводе дискурсивне политике које би се могле описати као „симулација континуитета“ (Малешевић 2008, 17). Оваква врста сценарија не представља пак ништа посебно иновативно ;слични процеси су већ виђени на прелазу из девете у десету деценију прошлог века у земљама Средње и Источне Европе, на пример – приликом гласног и експонираног склањања јавних скулптура из комунистичког периода. Оно што, између осталог, ситуацију у Србији чини другачијом јесте то да се овде, за разлику од већине других земаља где је декомеморација представљала отворени и гласни акт и симболички „ритуал револуције“, овакви поступци, иако систематично, углавном спроводе у приличној тишини. Евидентно

³ Пример локалне (зло)употребе међународне културе сећања може се видети на случају београдског Старог сајмишта и евокације његове баштине крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века; детаљније видети у Vyford (2009).

одсуство политичке декларације са јаком прокламаторном вредношћу, која обично чини део процеса реконфигурације времена и простора након промене у политичком поретку можда указује на несигурност идентитетских политика које се спроводе, може бити услед свести о помањкању опште или већинске подршке за делове комеморативне симболике која се инсталира. Као и у многим другим земљама, владајуће политичке и друштвене елите обично имплементирају своју политичку агенду у урбани простор, али и наилазе на противљење које израња из различитих друштвених група. На страницама које следе приказаће се и коментарисати неколики примери „контраполитика“ идентитета и сећања, које су за фокус имали симболичко урбано преобликовање у последњих десет година у Београду, и које су већином потицале од различитих политичких и уметничких скупина са различитим агендама, те са различитим резултатима њихових активности.

Опонирање доминантним политикама идентитета и сећања

Тихи консензус већинских елита у Србији по питању сећања на дешавања с краја прошлога века може се приказати преко једног од два најамбициознија пројекта меморијализације у Београду из овога века, а оба су пројекта и даље у фази планирања.⁴ Министарство културе и Скупштина града су 2006. расписали конкурс за пријављивање предлога за - како је назван - „Споменик жртвама ратова и браниоцима Отаџбине од 1990. до 1999. године“, на Савском тргу у Београду. Случај овог меморијала парадигматичан је за концепте и употребу преовлађујућих дискурса памћења југословенских ратова, а такође представља и један од ретких случајева одлагања плана меморијализације, макар делом због противљења одређених делова уметничке, те интелектуалне и шире јавности. Намера да се индиректно, истовремено комеморишу и жтве и починиоци рата – истим спомен-обележјем – сведочи о присутним амбицијама у друштву да се потисну и наивно сакрију ужаси југословенских ратова из деведесетих, и то помоћу концепта чији би се радни наслов могао описати конструкцијом „сви су жртве рата“, а која у јавност одашиље нејасну и збуњујућу поруку.⁵ Чак и чињеница

⁴ Други пројекат је споменик „моденој Србији“, који је требало да буде изграђен на Тргу Славија о јубилеју два века Првог српског устанка. Овај пројекат до сада није одмакао даље од фазе одабира награђеног пројекта.

⁵ Иницијална идеја за подизање овог споменика најављена је неколико година пре расписивања конкурса 2006. године од стране београдске Скупштине града, и тада је идеја била да се евоцирају успомене на невинне жртве рата вођеног у бившој Југославији. Међутим, како наводи Бранимир Стојановић, недуго након тога, из почетка релативно недефинисане „жртве рата“, „све жртве“, биле су додатно дефинисане када су „умарширали“ војници погинули у акцији: финални наслов конкурса гласио је „Конкурс за пројекте за Споменик борцима погинулим у борби и жртвама рата вођеног у бившој Југославији од 1990. до 1999. године.“ Саме жртве рата су на овај начин биле „жртвоване“ концепту свеопштег заборављања и политици избегавања одговорности за ратове (што је детаљно елаборирано у тексту Бранимира Стојановића – “Sacrificing the Victims” – из 2003, који сам добио љубазношћу још једног члана групе *Споменик*, Небојше Миликића).

да је потенцијалним ауторима меморијала конкурсом имплицитно сугерисана форма контраспоменика, да употребимо појам Џејмса Јанга (Young 1992, 271), с обзиром на то да је свеопшта урбана и инфраструктурна реконструкција Трга такође била део конкурса, можда указује на жељу да се комеморише неко или нешто, истовремено знајући да предложени концепт није у целисти ни легитиман ни транспарентан.⁶ За разлику од уобичајених амбиција државних власти, може се рећи да је овај меморијални пројекат планиран како би се избегла монументализација и јасна и експлицитна дидактичка порука јавности.

Ова иницијатива је наишла на релативно слабо противљење у јавној сфери док уметничка група *Споменик* није отпочела јавну кампању против овог меморијала. Чланови ове скупине тврде да, – како су га назвали – „наручени псеудо-екуменски споменик“ има за циљ да постане пасторална сцена памћења, која блокира сећање на стварну природу смрти почињене у име свете етничке ствари.⁷ Сама чињеница да власти заједно сврставају и жртве и починитеље указује на напор државе да сакрије истину о политици која је скоро две деценије вођена у бившој Југославији. Како чланови групе *Споменик* наводе, оваквим концептом споменика посвећеног последњим југословенским ратовима српска држава заправо покушава да та питања стави на страну: уместо расправе о ратовима, држава покушава да камуфлира читаву проблематику уз помоћ лимитиране и нејасне меморијализације. Историчарка Олга Манојловић Пинтар у разговору за недељник *Време* (бр. 866, 2007. г.) тврди да је питање жртава рата кључно питање сваког друштва, те да је подизање споменика жртвама један од начина да се отвори друштвена расправа везана за ратове, жртве и злочинце. Супротно овоме, предложени концепт и оквир физичког обликовања локације имају за циљ да заправо затворе питање југословенских ратова, који у основи нису предмет суштинске расправе у савременој Србији. Акције групе *Споменик* тако су разоткриле намерни парадокс планираног споменика: циљ меморијала је да омогући заборав, а не сећање, с обзиром на то да национална држава још увек није формирала свој дефинитивни наратив о овом делу прошлости, и да жели да бар привремено скрајни ову тему тако што ће подићи лажни споменик који би евентуално затворио дискусију по овом питању. Јавно противљење ове уметничке групе оваквом плану указало је на, могло би се рећи, лажни карактер спомен-обележја, које не испоручује никакав спомен, односно

⁶ Иако се форма контраспоменика често хвали као храбра, иновативна и као она која урања у целокупно урбано окружење, њихова апстрактна форма и одсуство изравног дидактичког садржаја може их начинити превише нејаснима у смислу симболичке директности и јасноће, уколико њихово подизање није праћено одговарајућим меморијалним дискурсима у виду службених, образовних и медијских наратива, што је случај у овој инстанци.

⁷ Ово су навели чланови групе, Милица Томић и Бранимир Стојановић, у разговору за радио *Слободна Европа* (интервју под насловом „Власт меша жртве и злочинце“; интервјуу је приступљено у марту 2010. на интернетским страницама радија – www.danas.org). Више података о активностима групе *Споменик* може се прочитати на њиховој мрежној страници <http://grupaspomenik.wordpress.com>.

сећање, већ сасвим обратно – испоручује заборав, односно не-сећање, скупа са одсуством било каквог појашњења о природи ратова у бившој Југославији.⁸ Везано за овај пројекат меморијализације, парадигматична је изјава аутора првонаграђеног пројекта меморијала (група студената архитектуре из Београда), на једној јавној трибини,⁹ да они заправо не знају много о томе шта се дешавало током деведесетих година на нашим просторима. Планови за ово спомен-обележје званично нису одбачени до овог тренутка, али је реализација меморијала одгођена на неодређено време, у знатној мери захваљујући и поменутој јавној кампањи. Јавне активности групе *Споменик* тек су редак случај када је организовано противљење доминантним политикама сећања (или заборавља) дало одређени резултат и завредило знатну пажњу јавности. Неке друге кампање, вођене од стране других друштвених актера, нису постигле ни ограничени утицај који је поменута кампања имала. У наставку ће се осврнути на неке кампање противљења службеној јавној комеморацији, а које су се махом бавиле преименовањем улица, што се може одредити као један од најбржих и најефикаснијих начина ‘уписивања’ колективног памћења у урбану топографију.

Убрзо након трагичне смрти Зорана Ђинђића 2003. године, одређени број општинских власти у Србији покренуо је иницијативе за преименовање градских саобраћајница по убијеном премијеру. Случајеви брзе комеморације преминулих званичника нису неуобичајена ствар ни код нас ни у иностранству, и овакве иницијативе нису представљале ништа изненађујуће.¹⁰ У таквим случајевима, именом Зорана Ђинђића обично су означаване средишње градске улице, а то је значило и да је некоме, или нечему, требало

⁸ Да је вероватно у питању оваква намера, сведочи и ситуација из 2011. године када је београдска Комисија за споменике и имена улица одбила да подржи подизање спомен-обележја посвећеног сребреничким жртвама из 1995. године, а што је предложило низ удружења грађана и појединаца. Чини се као да се избегава директно и јасно третирање југословенских ратова из деведесетих. Како је више београдских медија известило, објашњење чланова Комисије у вези са тим зашто овакав споменик није пожељан у Београду било је да се „трагични догађај догодио далеко од нашег простора“, те да овај масакр заслужује адекватно обележавање, али на месту самог догађаја, не и у Београду.

⁹ У питању је трибина коју су организовали чланови групе *Споменик* и која је одржана 5. октобра 2007. у Центру за културну деконтаминацију у Београду, под насловом *Савски трг и случај београдског ‘Спомен-обележја жртвама ратова и браниоцима Отаџбине од 1990. до 1999.’*

¹⁰ Ово ће се показати тачним и 2009, након смрти патријарха Српске православне цркве, када готово да је дошло до утркивања међу појединим локалним властима око тога ко ће први назвати улицу или установу по патријарху Павлу. У случајевима када су државни званичници или проминентне јавне особе убијене, као што је био случај са премијером Ђинђићем, потреба политичких структура да јавно комеморишу трагично настрадалу личност бива још већа. Тако је 1914. године сарајевско градско веће назвало средишњу сарајевску улицу по надвојводи Францу Фердинанду и његовој супрузи Софији тек који месец након атентата на њих, чиме је Сарајево било међу првим градовима у тадашњој Аустроугарској који су комеморисали убијени владарски пар, могуће и због тога што је атентат и извршен у Сарајеву (Bejtić 1973, 245). Детаљније о сличним случајевима у САД видети Alderman (2000).

да се одузме назив улице или трга, што су често били комеморативни називи везани за Други светски рат.¹¹ Међутим, Београд није био међу овим градовима с обзиром на то да неколико предлога који су се појавили, као што су преименовање једног дела Трга Републике, изградња галерије модерне уметности у центру града, која би била названа по премијеру, и други, нису одмакли далеко у реализацији. Овакво се стање променило 2006. године, када је покренута јавна петиција (углавном спровођена од стране Демократске странке) да се новобеоградски Булевар АВНОЈ-а преименује у Булевар др Зорана Ђинђића. Као и у многим другим градовима у сличним околностима, петиција и акција која је представљана као јавна иницијатива заправо је била класична политичка и партијска акција,¹² и овај је предлог званично усвојен у марту 2007, када је градска комисија за именовање улица и тргова подржала овакво преименовање. Промена назива овог булевара довела је на крају до озбиљног противљења, али не у толикој мери, ако уопште, због чина декомеморације АВНОЈ-а као антифашистичког симбола (тек неколико јавних протеста је ишло у овом смеру), већ због обележавања и комеморације покојног председника Владе. Као и у случају иницијативе за именовање улице по Зорану Ђинђићу, иницијатива која се супротставила томе представљана је као шира јавна акција и жеља грађанства, а заправо је била организована и промовисана од стране Српске радикалне странке. Противници оваквог именовања изашли су на улице (тачније – на улицу која је требало да се преименује) и организовали својеврстан политички перформанс који је укључивао импровизоване уличне табле. Противници преименовања улице окупили су се на будућем Ђинђићевом булевару са штампаним плакатима, који су имитирали табле са називима улица, на којима је било написано „Булевар Ратка Младића“, машући њима и лепећи их по зградама и оградама уз улицу. Аргумент противника новог имена је био да, за разлику од Зорана Ђинђића, Ратко Младић представља истинског хероја, чије име заслужује да се нађе на градским улицама. Иако ова „контраакција“ није постигла свој примарни циљ (булевар је преименован по покојном премијеру и до данашњег дана носи нови назив), она је ипак постала једна од прворазредних политичких тема године и успешно је у фокус јавности поставила организаторе кампање. О целокупном случају Булевара АВНОЈ-а/др Зорана Ђинђића/Ратка Младића могло би да се још детаљније дискутује, посебно имајући у виду да он јасно разоткрива суштински политичку природу процеса преименовања улица, но у наставку бисмо се осврнули на још једну перформативну „контраакцију“ која је изведена као одговор на овај случај.

¹¹ Такав је случај био у Свилајнцу, када је 2004. године Алеја палих бораца постала Алеја др Зорана Ђинђића, да би крајем исте године био враћен стари назив улици, пошто је на власт у општини дошла Социјалистичка партија Србије. Након неколико година, са новом променом власти у граду, ова улица је по други пут поново названа по Зорану Ђинђићу. Сличне ситуације догађале су се и у неким другим градовима у Србији.

¹² Како Маоз Азарјаху наводи, колико год да се чини или представља да је одређени предлог за преименовање јавног простора масовно или већински подржан од стране грађанства, процес предлагања, селекције и (пре)именовања је у крајњој инстанци детерминисан и скоро у целости зависан од политичке воље (Azaryahu 1997, 481).

Док су активисти и политичари деснице гласно промовисали бегунца осумњиченог за озбиљне ратне злочине, а што је изазвало знатну огорченост код дела јавности, организована је „контра контра-акција“, која је користила методе и парадигме употребљене у уличној контраакцији посвећеној Младићу. Неколико дана након што су се импровизоване уличне табле са именом Ратка Младића нашле на зидовима новобеоградског булеvara, неколико градских улица било је излепљено плакатима који су назначавали називе улица, али који су промовисали другачију врсту хероја. Наиме, више београдских тргова и улица именовани су на овај начин: улица Ерика Картмана (један од ликова из анимиране серије “South Park ”), улица Великог Штрумфа (лик из цртане серије „Штрумфови“), улица Телетабиса (по серији “Teletubbies ”), улица Рокија Балбое (по имену главног лика из филма „Роки“), улица Хомера Симпсона (серија „Симпсонови“) итд. Ову је уличну (контра)акцију спровела уметничка група БИРО, под мотом „Залепи свог хероја“, и она је требало да почне перформансом преименовања земунског Магистратског трга (на којем је седиште Српске радикалне странке, која је била један од организатора акције на Булевару АВНОЈ-а) у трг Моћних ренцера. Због претњи неких припадника екстремне деснице, сам перформанс је отказан и импровизовани називи улица по херојима популарне културе излепљени су ноћ пре најављеног датума перформанса. Чланови покрета БИРО навели су да је њихова „кампања преко потребна у времену када припадници одређених екстремистичких организација, услед сопственог мањка образовања и ваљаних информација, те њиховог искривљеног система моралних вредности, покушавају да убице представе као хероје.“¹³ Уличне акције које су контрирале претходним уличним акцијама пригодно су искористиле иста перформативна средства и праксе које су имплементирали њихови опоненти, како би указали на арбитрарну природу политичких прокламација друштвених вредности. С друге стране, ова акција није улазила у првобитну срж проблема, акт декомеморације. Пракса именовања улица по јунацима масовне културе прецизно је означила проблем комеморисања, односно идентитетских политика и политика сећања које су у овом случају покушале да 'легитимишу' скорије дефинисан националистички дискурс путем симболичког урбаног означавања (макар неслужбеног), али није дотакла питање декомеморације, тј. сузбијања одређених историјских или идеолошких вредности путем деложирања из јавног простора (у овом случају, уклањање појма АВНОЈ и свих његових конотација из урбаног називља).¹⁴ Овом проблему је, бар што се тиче јавних акција и уличних перформанса,

¹³ Наведено из манифеста покрета БИРО, на мрежној страници www.biro.org.yu (страница приступљено у децембру 2008).

¹⁴ Може се рећи да су последњих година у главном граду Србије обим и природа декомеморисања у симболичком урбаном простору постали значајније питање од нове комеморације и новоуспостављених уличних назива, с обзиром на то да је брисање одређених делова топонимског наслеђа систематичније него 'уписивање' нове културе сећања, која је и даље у процесу суштинског обликовања и са још доста недоумица у оквиру доминантног идеолошког дискурса (Radović 2008, 69–70).

делимично приступљено у сличном „преименовању улица“ две године касније.

Неколико дана пред Међународни дан борбе против фашизма и антисемитизма 2009. године (који се обележава 9. новембра), политичко окупљање под називом „Антифашисти и антифашисткиње у акцији“ изнедрило је још једну акцију преименовања улица. Овај пут је изведено симболичко мењање назива средишњих саобраћајница постављањем, слично као код раније поменутих акција, иштампаних табли са називима улица који означавају, како су организатори навели, најрањивије слојеве српског друштва. Тако је Трг Николе Пашћа симболички преименован у Трг генералног штрајка, Теразије – у Булевар антифашизма, Коларчева улица постала је Избегличка улица, Трг Републике – Трг женског ослобођења, Васина улица – Квирска улица, а Студенски трг – Ромски трг. Као и при раније помињаној акцији, ни ова није прошла неометано, јер је неколико непријатељски настројених грађана покушало да спречи постављање импровизованих уличних табли на једном од тргова. Планирана поворка је 9. новембра на овај начин прошла идеолошки рedefинисаном рутом кроз центар града, завршавајући марш крај заборављеног спомен-обележја жртвама фашистичког и квислиншког терора на Теразијама, поред Игуманове палате (споменик је овом приликом био посебно илуминиран како би грађане подсетио на своје постојање и како би био учињен видљивијим у градској текстури - макар на овај дан). Као и код претходних акција преименовања улица, „нови“ називи и уличне табле нису дуго потрајали (најдуже су се одржавале штампане табле са именом Ратка Младића, могуће не због тога што су у мањој мери уклањане, већ зато што су биле чешће постављане нове). Слично се може рећи и за јавни одјек акције: ова акција није била медијски покривена као што су биле претходно помињане кампање, и следствено томе њен ехо био је нешто краткотрајнији. Ово можда није узроковано релативном малобројношћу организатора акције и њиховим неприпадањем политичком и друштвеном главном току (што је углавном случај и са покретом БИРО који је пак задобио знатнију медијску пажњу), колико контекстом самих перформанса. Наиме, док се акција „Залепи свог хероја“ надодала на већ узаврелу политичку битку вођену топографско-идеолошким средствима, активности антифашиста биле су везане за повод и датум који у Србији евоцирају у доброј мери заборављене и јавно неактуелне вредности антифашизма, антирасизма и сл.¹⁵

¹⁵ На овом месту треба навести да је у првој деценији овог века прва перформативна акција преименовања улица у Београду извршена 2006, када је уметничка група *Илегални посластичари*, постављањем уличне табле на угао зграде на раскршћу две дорћолске улице, преименовала тај простор у Ђошак Салвадора Далија. За разлику од овде представљених акција, ова није била директно политичка.

Дискусија

Опонирање доминантним дискурсима идентитета и сећања, када је у питању симболичка конструкција урбаног простора, могуће је и дешавало се у многим савременим друштвима у којима ауторитарна стега није била прејака.¹⁶ Облици и исходи таквог опонирања били су различити, а у демократским околностима понекад су имали потенцијал да каналишу јавно незадовољство брзим, радикалним или нежељеним изменама у урбаном меморијалном и топонимском наслеђу (нпр. в. De Soto 1996). Слично се може рећи и за главни град Србије у последњих десет година, али и током деведесетих година прошлог века. Током владавине Слободана Милошевића, Градска скупштина, у којој је неколико година већину имала опозиција, иницирала је преименовање појединих улица не само са циљем реконфигурације градског идентитета и утицања на колективно памћење, већ и као средство политичке борбе и јавну манифестацију против државних власти, што су се каткад претварало у политичке сукобе на службеној разини, при којима су републички органи често одбијали да потврде нова имена улица и тргова (Radović 2008, 61). Што је у том периоду била колизија између службених политичких структура трансформисало се у мање интензивне политичке битке међу политичким странкама, као на примеру Булевару АВНОЈ-а – сукоб се преместио са административног на политички ниво. И док је страначка политичка борба по питању јавних споменика и назива улица била у знатној мери медијски покривена у јавности, и каткад производила одређене резултате, акције које су покренуле цивилне организације, различите друштвене групе, уметници, нестраначке политичке платформе и слично, нису изазвале ни приближну медијску пажњу, нити су најчешће исходиле конкретним резултатима. Питања идентитета и колективног памћења, чак и на овом нивоу, постали су стриктни домени политике, и то страначке политике (што је случај и са многим другим доменима јавног живота у Србији у последње време). И док овакво стање не сведочи о неком посебном мањку политичких слобода, оно указује на монополизирање ширих сфера друштвеног живота од стране политике, схваћене у најстриктнијем значењу овог појма. Када је неполитичка акција, каква је била кампања покрета БИРО, била запажена у медијском дискурсу, радило се о случају високо политизоване борбе савремених политичких симбола персонализованих у именима Ђинђића и Младића. Исто тако, тек добро припремљена и континуирана дугорочна кампања групе *Споменик* успела је да делимично уђе у главни друштвени ток и да подигне барем донекле свест о конкретном питању, али са амбивалентним резултатима. Остале сличне кампање и акције,

¹⁶ По свему судећи, чак и у земљама тзв. источног блока, (пре)именовање улица и концептуализација јавних спомен-обележја понекад није било искључиво једносмеран процес који је потицао из политичке класе, и понекад је долазило до дијалога између власти и грађанства, које је каткад чак исказивало и знатно противљење службеној политици комеморације. Испоставило се да оно што се некада у литератури описивало као изразито „политизовани крајолици“ (*politicized landscapes*) није у много већој мери политизовано или политичко него у западним земљама (Lebow 1999).

а које нису биле повезане са посебним страначким активностима, нису резолутно пробиле ову чврсту политичку и медијску баријеру, како би изашле у јавност са својим ставовима. Може се рећи да су питања концептуализације урбане меморијалне баштине и (пре)именовања јавних простора готово „отета“ од стране политике.

И док политичка арена има ‘чврст стисак’ по питањима изградње идентитета преко јавне меморијализације, селективно ‘припуштајући’ поједине неполитичке актере да учествују у дијалогу и одлучивању у вези са тим питањима, истовремено није дошло до јасног одређивања визије идентитета и конзистентне политике сећања на новију историју. За разлику од неких других постсоцијалистичких земаља у којима су владајуће елите спроводиле мање-више јасне политике идентитета и сећања, а које су укључивале и друштвене агенсе који су их спроводили, као што су конкретне (и привилеговане) групе (државних) уметника, архитеката, научника и слично (Khazanov 1998), у Србији се не би могло тврдити да је тако током последњих година. Током последње деценије, нити су јавне личности задужене за меморијализацијску политику биле проминентне и сталне, нити су пак те политике биле доследне и јавно експонирани. Како историчарка Дубравка Стојановић тврди, тренутни политички поредак – формиран након 2000. године – и даље је у потрази за својим идентитетом и идеолошком легитимацијом, и то при константном реструктурирању политичких савезништава међу политичким странкама, које покушавају да нађу одговарајућу идеолошку комбинацију која би им осигурала останак на власти. У овој потрази за одговарајућим идеолошким компонентама присутна је и стална потрага за историјским периодима који би се могли представити као нова „златна доба“, на основу којих би се могла конструисати пожељна представа наводно доследне повезаности нових политичких елита са „традицијом.“ Оваква потрага за „бољом прошлoшћу“ обично започиње избацивањем оних делова историје који не одговарају актуелним властима, који компромитују слику „историјске безгрешности“ нације, или који можда подсећају грађане на нека „срећнија времена.“ (Stojanović 2009, 266). Како Стојановићева наводи, колико год се недоследним чинио идеолошки профил нових елита, оно што је транспарентно јесте њихов антикомунизам и напор да се доба социјалистичке Југославије прикаже што је могуће негативније, истовремено минимизирајући или игноришући колаборацију током Другог светског рата и српско учешће у југословенским ратовима деведесетих. То значи да је најновија политичка реинтерпретација ових историјских периода круцијална у процесу изградње жељеног јавног идентитета владајућих политичких елита (Stojanović 2009, 273). Може се рећи да доминантни политички кругови мање или више јасно разазнају шта желе да избришу из колективног сећања, односно да декомеморишу из јавног простора, али су такође и прилично несигурни у вези са тим шта би тачно требало да створе као нови меморијални наратив, тј. шта и како да комеморишу путем споменика и назива улица. Трагање за победничком идеолошком комбинацијом и одговарајућом официјелном верзијом савремене националне историје (и одговарајућег јавног сећања) очито је и даље у пуном јеку.

Литература:

- Alderman, Derek. 2000. "A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South." *The Professional Geographer* 52, 672–684.
- Azaryahu, Maoz. 1986. "Street Names and Political Identity: The Case of East Berlin." *Journal of Contemporary History* 21/4, 581–604.
- Azaryahu, Maoz. 1997. "German Reunification and The Politics of Street Names: The Case of East Berlin." *Political Geography* 16/6, 479–493.
- Bejtić, Alija. 1973. *Ulice i trgovi Sarajeva*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
- Byford, Jovan. 2009. "Semlin Judenlager in Serbian Public Memory", приступљено страници у јануару 2010, <http://www.semllin.info>.
- De Soto, Hermine. 1996. "(Re)Inventing Berlin: Dialectics of Power, Symbols and Past, 1990–1995." *City and Society* 8/1, 24–49.
- Khazanov, Anatoly. 1998. "Post-Communist Moscow: Re-Building the 'Third Rome' in the Country of Missed Opportunities." *City and Society* 10/1: 269–314.
- Lebow, Katherine. 1999. "Revising the Politicized Landscape: Nowa Huta, 1949 – 1957." *City and Society* 1/1–2, 165–187.
- Light, Duncan, et al. 2002. "Toponymy and the Communist City: Street Names in Bucharest, 1948–1965." *GeoJournal* 56, 135–144.
- Малешевић, Мирослава. 2008. „Насиље идентитета.“ У *Културне паралеле: свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду*, ур. Зорица Дивац, 11–34. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ožе, Mark. 2005. *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*. Beograd: XX vek.
- Radović, Srdjan. 2008. "From Center to Periphery and Vice Versa: The Politics of Toponyms in the Transtional Capital." *Гласник Етнографског института САНУ* 56/2, 53–74.
- Stojanović, Dubravka. 2009. „Godina okupacije: slika '1945' u srpskim udžbenicima istorije.“ У *Kultura sjećanja: 1945*, ур. Sulejman Bosto, Ti-homir Čipek, 265–274. Zagreb: Disput.
- Tuan, Yi Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Young, James. 1992. "The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today." *Critical Inquiry* 18/2: 267–296.